

- 27 Огієнко І. Українська культура. К., 1991. С. 100.
- 28 Симоновский П. Вказ. праця... С. 21.
- 29 Черниговская летопись по новому списку // Киевская старина. 1890. № 6. С. 98.
- 30 Борисенков Е.П., Пясецкий В.М. Экстремальные природные явления в русских летописях XI-XVII вв. Л., 1983. С. 11.
- 31 Летописец или описание краткое знатнейших действ и случаев... С. 59.
- 32 Краткое летоизобразительное знаменитых и памяти достойных действ и случаев описание // Южнорусские летописи, открытые и изданные Н.Белозерским. К., 1856. С. 95.
- 33 Летописец или описание краткое знатнейших действ и случаев... С. 53.
- 34 Див.: Литвиненко М.А. Джерела історії України. Харків, 1970. С. 183.
- 35 Летописец или описание краткое знатнейших действ и случаев... С. 25.
- 36 Рубан В. Вказ. праця... С. 209.
- 37 Бродель Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII ст. К., 1995. Т. 1. С. 50.
- 38 Летописец или описание краткое знатнейших действ и случаев... С. 35.
- 39 Дзира Я.І. Вступ // Літопис Самовидця. - К.: Наук. думка, 1971. С. 35.
- 40 Краткое описание Малороссии... С. 288.
- 41 Там само.
- 42 Там само.
- 43 Черниговская летопись по новому списку // Киевская старина. 1890. № 5. С. 92.
- 44 Краткое описание Малороссии... С. 218.
- 45 Цит. за: Валк С.Н. Исторический источник в русской историографии XVIII в. // Проблемы истории докапиталистических обществ. 1934. № 7-8. С. 40.

*Сергій Хведченя
Роман Качан*

УКРАЇНСЬКІ ПРАВОСЛАВНІ МОНАСТИРИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСНУВАННЯ.

Києво-Печерський монастир - найдавніша та найвідомі-

ша православна обитель. Вона найперша була удостоєна найвищого титулу "Лавра". Київська лавра була справжнім центром православної віри України-Руси; слава її поширювалася далеко за межі українських земель, сюди стікалися паломники з усіх кутів безмежної Російської імперії. Віруючі вважали за необхідне хоча б раз у житті вклонитися святим мощам печерським, побачити рукотворне київське диво.

Величезне значення Києво-Печерського монастиря не могло не вплинути на розвиток і поширення християнської віри в Україні-Руси. Багато православних монастирів було засновано на теренах рідної України та за її межами за зразком Києво-Печерського¹. Деякі аспекти історії заснування окремих православних монастирів розглянемо в цій статті.

Історія заснування Києво-Печерського монастиря пов'язана з ім'ям преподобного Антонія, жителя Любеча, який здійснив паломництво на святу гору Афон. Повернувшись з Афону 1051 р. він оселився на схилах Дніпра в печерці малій, двосажений, викопаній пресвітером церкви на Берестові Іларіоном. Того ж року Іларіон став першим руським митрополитом. Ці відомості знаходимо в "Повісті временних літ". Проте Кас'янівська редакція "Києво-Печерського патерика" сповіщає, що Антоній щонайменше двічі був на Святих Горах на Афоні. Перший його прихід віднесено до 1013 р., коли він оселився в найдавнішій лаврській печері - Варязькій. Звідси виникла плутанина в питанні хронологізації заснування Києво-Печерської лаври². Переважна більшість історичної літератури називає дату заснування - 1052 р., а деякі джерела взагалі вказують 1062 р., як рік, коли були побудовані наземні споруди монастиря. Проте одна з найбільших святинь Київської лаври - Феодосієва печера була створена одразу ж після 1051 р. і ця дата, безумовно, може вважатися роком заснування монастиря. З цього ж часу бере початок місіонерська діяльність Києво-Печерської лаври. Можна виділити чотири історичні періоди цієї діяльності:

1. **Домонгольський (XI - XII ст.).** В цей час поступового розповсюдження християнства виникли монастирі у Любечі (Антонієв), Чернігові (Свято-Іллінський), Тмутаракані (Богородичин), під Володимиром-Волинським (Зимненський Святогорський), Корці (Троїцький), Володимирі-на-Клязьмі (Різдово-Богородичний), Вологді (Троїцький Кайса-

рів), в урочищі Церковщина (під Києвом), в самому Києві (Стефанів Кловський).

Майже всі вони започатковувались як печерні. Виникнення цих монастирів пов'язане з подорожами (добровільними або вимушеними) печерських ченців. Письмові свідчення про заснування монастирів вкрай скупі, іноді вони носять скоріш легендарний характер. Місіонерська діяльність Печерської обителі цього часу була спрямована на околиці давньоруських земель.

2. Удільний (XIII - XV ст.). Після зруйнування Києва і значної частини Русі монголо-татарами. З розореної лаври ченці розбрелися по всій Русі. Осідаючи в глухих, важкодоступних для нападу ворогів місцях, вони іноді засновували нові обителі. Значна частина з них розпочинала своє існування як печерні. Монастирі цього періоду можна розділити на дві підгрупи:

а) засновані простими ченцями - легендарними і невідомими особами: Брянський-Свенський (Росія), Софронієва пустинь (біля м.Путівль Сумської області України), Псково-Печерський (Росія), Святогорський (Донецька область України), Мохринський (Махрищенський), Авнезький, Яхромський (всі - Росія) та ін.

Заснування цих монастирів пов'язане з виходом ченців з Південної Русі, що зазнавала частих розорень, у більш безпечні місця. Дати заснування цих монастирів дуже непевні. Перші письмові свідчення про них з'являються з кінця XV - середини XVI ст., хоча монастирська традиція і відносить їх виникнення до середини XIII ст.

б) засновані єпископами - вихідцями з Лаври, котрі після того, як стали архієреями, засновували нові обителі за прикладом Києво-Печерського монастиря: Нижегородський Печерний Вознесенський, Жолтиковський Успенський.

Крім монастирів започаткованих самими архієреями сюди можна додати обителі засновані і їх учнями: Жовтоводський Троїцький, Макаріївський Унженський, Нижегородський Зачатівський (Нижегородська область Росії.), Спасо-Преображенський, Покровський (м.Суздаль Росії) та ін.

3. Польський (XVI - XVII ст.). З початку XVII ст. активізується боротьба православного духовенства та міщанства,

а згодом і козацтва проти Унії. В цей час постають або відновлюють свою діяльність багато монастирів, серед яких є й засновані печерськими ченцями: Почаївський-Успенський, Путивльський-Молченський, Загорівський, Іллінський (обидва - Волинська область України), Крехівський (Львівська область України), окремі обителі з печерного комплексу на річках Дон та Оскол та ін.

Обителі, засновані в цей період, з'являлися як на заході України так і на сході. Проте причини їх виникнення були різні. На заході монастирі засновувались для протидії католицизму й уніатству, а на сході - внаслідок відтоку православного населення з західних і центральних областей України під натиском католицької Польщі.

4. Синодальний (XVIII - XIX ст.). Цей період характеризується розширенням Російської імперії, освоєнням Сибіру та Далекого сходу, секуляризацією монастирських земель, внаслідок чого багато монастирів в Центральній частині держави закривалися. Проте нові монастирі все ж таки з'являлися. Обителі, засновані в цей час, можна розділити на чотири підгрупи:

- місіонерські монастирі, засновані єпископами-постриженниками Києво-Печерської лаври (Іркутський Вознесенський Св. Інокентія монастир - заснований єпископом Інокентієм Іркутським);

- відродження старчества та пов'язаного з ним феномену духовного наставництва (пасторська діяльність та заснування монастирів Паїсієм Величковським та Серафімом Саровським);

- монастирі, засновані мирянами під впливом відвідання Києво-Печерської лаври (Білогородський Воскресенський, Селявська пустинь, обидва - Воронежська область Росії);

- монастирі, створені за сприяння Києво-Печерської Лаври (Спасо-Преображенський - біля с. Мишоловка, Санкт-Петербурзьке подвір'я, Росія).

Тепер більш детально розглянемо питання заснування деяких українських православних монастирів, пов'язаних з Києво-Печерською лаврою.

Любецький Антонієвський (печерний) монастир

За монастирськими переказами, заснований в м.Любеч

(Чернігівської області України) Антонієм ще до подорожі на Афон і заснування Києво-Печерського монастиря (І половина XI ст.). Був зруйнований під час монголо-татарської навали та відновлений наприкінці XVII ст. печерським ченцем, відомим українським гравером Іваном Щирським,.

Богородичний монастир.

Першим місіонерським монастирем, можна вважати монастир, заснований Никоном Великим в Тмутаракані (городище Таматарха на Таманському півострові) у 60-і рр. XI ст. В середині 50-х рр. XI ст. за повелінням Антонія Никон постригає в ченці спочатку сина боярина Іоана - Варлаама, а потім і слугу князя Ізяслава - Єфрема. Це викликало у князя нестримну лють. Ізяслав погрожував Никону, що ув'язнить його і зруйнує монастир, якщо Никон не вмовить неофітів повернутися додому: "Или увѣщавъ ихъ в домъ свой поити, или на заточение пошлю тя и суцаа с тобою, и пещеру вашу раскопаю"³. Очевидно, погрози були настільки серйозними, що Антоній з братією вирішили покинути монастир. Тільки вмовляння дружини Ізяслава (як повідомляє літопис) відвернуло розправу. Через три дні ченці повернулись до печери. Ймовірно примирення з князем було досягнуто внаслідок певного компромісу. Однією з умов цього компромісу було добровільне вигнання Никона, як головної дійової особи цих подій. Никон відправився до Криму, де заснував новий монастир: "И Божию благодатию въздрасте мѣсто то и църквь святія Богородица възгради на немъ, и бысть манастирь славнь, иже и донынѣ есть, прикладъ имый въ сий Печерський манастирь"⁴.

Зимненський Святогорський монастир.

Монастирем, також заснованим печерськими ченцями, можна вважати й Зимненський Святогорський монастир, що знаходиться біля м. Володимира-Волинського (Волинської області України). Як повідомляє "Житіє Феодосія Печерського", колишній печерський ігумен Варлаам їздив до Костянтинополя за різним церковним начинням. Повертаючись додому, він тяжко захворів. Доїхавши до м. Володимира (на Волині), він зупинився в приміському Святогорському монастирі, де й помер: "Таче, яко доиде града Володимирия, въниде въ манастирь, ту сущий близь города, иже наричю-

ти и Святая гора, ту усъпе съ мирьмъ и житию коньць приять"⁵. Ким і коли був заснований монастир достовірних відомостей немає. Можливо саме завдяки тому, що тут помер Варлаам, монастир став відомим, а до його заснування він не мав ніякого відношення. Під монастирем є печери з підземною церквою Варлаама Печерського.

Корецький Троїцький монастир.

За церковною традицією, заснований біля м. Корець (Рівненської області України) у 60-х рр. XI ст. печерським ігуменом Варлаамом для місіонерського освоєння Волинських земель.

Богородичний монастир на Болдиних горах у м. Чернігові (ототожнюється з сучасним Троїце-Іллінським монастирем).

Заснований Антонієм Печерським. В 1069 р., повернувши собі київський престол, князь Ізяслав дуже розгнівався на Антонія "за Всеслава" (очевидно той під час короткого володарювання Всеслава Полоцького в Києві підтримував з ним якісь зв'язки). Побоюючись великокнязівського гніву, і відгукнувшись на запрошення Святослава, Антоній переїхав до Чернігова. "Антоний же, пришед к Чернигову, възлюбил Болдины горы; ископавъ пещеру, ту ся всели. И есть ту манастирь святое Богородици на Болдинихъ горахъ и до сего дни"⁶. Є.Є. Голубінський та інші історики кінця XIX - початку XX ст. не змогли остаточно вирішити, який саме монастир заснував Антоній: Успенський Єлецький чи Троїце-Іллінський⁷. Обидва монастирі розташовані на Болдиних горах і мають печери. Археологічні розкопки, проведені у 80 - 90-х рр. XX ст. показали наявність навколо Іллінської церкви цілого комплексу підземних та наземних споруд як культового, так і господарського призначення. В свою чергу, розкопки В.А. Богусевича, М.В. Холостенка і О.В. Шекуна з'ясували, що місцевість, де виник Єлецький монастир, використовувалась під міську забудову задовго до середини XI ст., тобто ще до того часу, як Антоній заснував свій монастир. Стосовно печер Єлецького монастиря є висновок, зроблений комісією Київського Церковно-Археологічного товариства - печери Єлецького монастиря ознак давньоруського походження не мають. Все вищесказане дає підстави пов'язувати згадуваний у літопису Богородичний монастир

з територією саме Троїце-Іллінського монастиря⁸.

У двоярусних Антонієвих печерах монастиря, довжина яких сягає 340 м., існують підземні церкви Антонія Печерського та Миколи Святоші.

Гнилецький скит в урочищі Церковщина.

Знаходиться в південній околиці Києва. Можливо заснований Феодосієм Печерським. "Повість временних літ" розповідає, що на час великого посту Феодосій зачинявся в якійсь печері: "И сиче поучивъ братью, цѣлова вѣся по имени, и тако изидяше из монастыря, взимая мало коврижекъ; и вшедь в печеру, и затворяше двери печеръ и засыпаше перстью (піском-авт.), и не глаголаше никомуже;... И приходяше в манастырь в пяток на канунъ Лазаревъ..."⁹. Що це за печера з цього уривку не зрозуміло. Але "Житіє Феодосія Печерського" доповнює цю інформацію: "По вѣся же дни святыхъ мясопушь святыи отецъ нашъ Феодосий отхожаше въ святую свою пещеру, идеже и чѣстное тѣло его положено бысть"¹⁰. З цього уривку вже зрозуміло, що Феодосій затворювався в Дальніх печерах. Далі "Житіє..." містить ще більш докладну розповідь: "И се же якоже бѣ отходя въ постыныя дъни въ прѣжбреную пещеру (Дально-авт.) и оттуду паки многашьды, якоже того не вѣдущо никомуже, въ ноци вѣставъ и, Богу того съблюдающе, отходяше единъ на село манастырьско, и ту уготованъ суши печеръ въ съкровенъ мѣстѣ, и никомуже того вѣдущо, прѣбываше въ ней единъ до верьбныя недѣля, и такоже паки прѣидяше паки в ноци въ прѣжреную пещеру, и оттуда въ пятокъ вѣрьбныя недѣля къ братии излазяше, якоже тѣмъ мнѣти, ту ему прѣбывшю въ постыныя дъни"¹¹. З вищенаведених фрагментів видно, що Феодосій під час великого посту зачинявся в Дальніх печерах. Звідти він йшов в одне монастирське село, де зачинявся в іншій печері. Причому оскільки він розмовляв з братією тільки в суботу та неділю, ніхто й не здогадувався, що в Дальніх печерах Феодосія немає. Що це за село, і яка подальша доля тієї печери невідомо. Є.Є. Голубінський в своєму списку домонгольських монастирів про ці печери і про монастир, який міг біля них з'явитися не згадує. Висловлювались думки, що Феодосій міг ходити в

Звіринецькі печери, які також виникли в XI - XII ст. Проте Звіринецькі печери скоріше за все були пов'язані з Видубицьким монастирем, а не Печерським, і Феодосій ходив в інше місце. Таким іншим місцем могли бути печери урочища Церковщина (інші назви - печери біля села Пирогів, печери хутора Вольний, печери с. Лісники та ін.). Ще одна красномовна назва цих печер - Феодосієві. Ці печери також давньоруського часу і за своєю архітектурою нагадують лаврські. Крім того, поблизу цих печер знаходиться ще одне село - Ходосівка, назва якого походить від Хведосівка, тобто Феодосіївка. Це село й може бути тим самим монастирським селом, про яке згадують "Повість временних літ" і "Житіє Феодосія Печерського". Над Феодосієвою печерою міг згодом з'явитися монастир. Біля печер і справді існував монастир, щоправда, пізніший, XVII ст., проте навіть пробні шурфи, зроблені в 60-х рр. нашого століття, показали наявність в землі фрагментів плінфи і кераміки XI - XII ст.¹²

Кловський Богородичний (Положення ризи Богоматері у Влахернах) монастир.

Заснований печерським ігуменом Стефаном (згодом Володимирським єпископом) у 70-х рр. XI ст.

Звіринецька пустинь з печерами.

Заснована в кінці XI - на початку XII ст., ймовірно, печерськими ченцями. Печери були випадково відкриті в 1862 р. художником Д. Зайченком. Великі дослідження в 1912 р. провів А.Д. Ертель, тоді ж було підтверджено давньоруське походження печер¹³.

Почаївська Успенська лавра.

Тернопільська область, м. Почаїв. Заснована близько 1240 р. (за іншими даним, близько 1261 р.) вихідцями з Печерського монастиря. Документально відома з середини XVI ст. Головні святині - чудотворна ікона Пресвятої Богородиці та відбиток її стопи. Чудовий архітектурний ансамбль склався наприкінці XVIII - XIX ст. Над його створенням працювали зодчі Ксавелій Кульчицький, Матвій і Петро Полійовські. Головний храм монастиря - Успенський собор - збудований за проектом Готфріда Гофмана. Під Успенським собором монастиря є печери, які за легендою поєднані з київськими.

Софронієва пустинь.

Знаходиться неподалік від м. Путивля (Сумської області України). За монастирською традицією, пустинь заснована печерськими ченцями після зруйнування Києва Батием (за іншими даними, на початку XV ст.). Розпочала своє існування як печерна, згодом стала наземною. Безперервне існування пустині простежується приблизно з середини XVI ст.¹⁴

Крехівський печерний монастир.

Поблизу м. Жовква в Львівській області України. Заснований, як вважається, печерським ченцем Іоїлем 1618 р. Започаткувався з невеликої печери, яку викопав Іоїль. Пізніше було збудовано церкви Св. Миколая та Преображення Господня. Зображення архітектурного ансамблю монастиря кінця XVII ст. збереглося на чудовій гравюрі Д. Синкевича 1699 р. В 1721 р. монастир насильно переведений в унію¹⁵. В радянські часи був закритий. З 1990 р. монастир поновлює свою діяльність. Зараз тут діє вища василіанська духовна семінарія.

Іллінський монастир.

Знаходиться поблизу с. Городок в Рівненській області України. Виник на початку XVI ст. в замку XV ст., біля церкви св. Іллі. Був резиденцією печерських архимандритів. У 1730 р. переведений в унію¹⁶.

Святогорський Успенський монастир.

Знаходиться біля м. Слов'яногорська Донецької області України. Перша згадка про Святі Гори на р. Сіверський Донець зустрічається в мемуарах німецького посла Сигізмунда Герберштейна в 1526 р.¹⁷ Згодом, інформацію про сторожу на Святих Горах знаходимо в Патріаршому (Никонівському) літописі від 1555 р.¹⁸ Щодо заснування самого монастиря, точної дати розшукати не вдалося. Існують лише легендарні відомості про його заснування ченцями Києво-Печерської лаври в середині XIII ст. Один з найвідоміших дослідників монастиря О. Ковальський вважав, що "начало Святогорского пустынножительства положили иноки лавры Печерской, ученики преподобных Антония и Феодосия., расселившиеся во времена скорби, постигшей эту обитель в княжество Изяслава, когда сам великий отец русского иночества Антоний принужден был на время из нее удалиться

в пределы Черниговские"¹⁹. Ця гіпотеза завжди була дуже широко розповсюджена і старанно підтримувалася церквою. Насамперед приводились такі аргументи на підтримку цієї версії. "О первых поселенцах Святых Гор предание говорит, что они были выходцы из Киева, после татарского погрома в 1240 г. Все главные праздники в Святогорской обители и главные престолы храмов святогорских посвящены в честь тех же священных лиц и событий, как и в Киево-Печерской лавре. Киевские переселенцы-монахи и здесь хотели удержать все киевское, тем более, что сами Святые Горы напоминают горы Киева и пещеры святогорские очень схожи с пещерами киевскими."²⁰ Існують навіть народні перекази, що святогорські печери з'єднувалися з київськими лаврськими. Проте загальна довжина розвіданих святогорських печер складає близько одного кілометра.

Дійсно, головні свята, назви престолів і храмів в Києво-Печерській лаврі і Святогорському монастирі співпадають, зокрема, Успіння Пресвятої Богородиці (головні храми), преподобних Антонія і Феодосія (підземні церкви), Св. Миколая та ін. Гіпотезу заснування Святогорського монастиря лаврськими ченцями підтримували деякі відомі вчені-історики, зокрема Г. Кульжинський²¹. А дослідник історії Слобожанщини Д.І. Багалій вважав, що монастир заснували вихідці з Правобережної України або Гетьманщини в кінці XVI - на початку XVII ст.²²

Загоровський Різдво-Богородицький монастир.

Розташований за 30 км від м. Володимира-Волинського, біля с. Загоров Волинської області України. Заснований 1548 р. За монастирськими переказами, ще до цього, тут стояв монастир, заснований ченцями, що втекли з Києва від татар.

Святої Трійці Китаївська пустинь з печерами.

Знаходиться на південній околиці Києва. Заснована в XVI ст., ймовірно, печерськими ченцями. Тоді ж були викопані і печери²³.

Путивльський Молченський Різдво-Богородичний печерський монастир.

Виник як міське подвір'я Софронієвської пустині в м. Путивлі (див. вище) в середині XVI ст., потім став самостій-

ним. Перша згадка датується 1591 р. Цікаво, що 1605 р. майже шість місяців був резиденцією Лжедмитрія I, коли той гуртував сили перед походом до Москви²⁴.

Вознесенський-Флорівський (жіночий) монастир.

Вознесенський монастир існував в XVI - XVII ст. Знаходився навпроти Києво-Печерської лаври. У 1712 р. за наказом Петра I - ліквідований, черниці переведено до Флорівського монастиря на Подолі²⁵.

Покрова Божої Матері Голосієвська пустинь.

На околиці Києва. Заснована в I половині XVII ст. киево-печерським архимандритом Петром Могилою²⁶.

Печерний монастир с. Лядове Вінницької області України.

Знаходиться на терасі стометрової скелі, що височіє над Дністром. Печери мають три підземні церкви, головна з яких - Антонія Печерського. Вважається, що монастир міг виникнути в XI - XII ст. До 1745 р. в його підземеллях розміщувався Василіанський монастир.

Крім того чимало монастирів було засновано або самими вихідцями з Києво-Печерської лаври, або за її прикладом, далеко за межами українських земель. Наведемо лише основні приклади місіонерської діяльності печерських подвижників.

Різдво-Богородицький монастир.

Знаходиться в м. Володимирі-на-Клязьмі в Росії. Заснований 1192 р. Великим князем Всеволодом Юрійовичем. Його першим ігуменом, можливо, був Симон, єпископ Суздальський.

Троїцький Кайсарів монастир.

Заснований у м. Вологді в Росії печерським пострижеником Герасимом в середині XII ст.²⁷

Свенський Успенський Печерський монастир.

Знаходиться поблизу м. Брянська в Росії. Заснований близько 1288 р. вихідцями з Печерського монастиря на місці знахідки чудотворної ікони Печерської Богородиці.

Нижегородський Печерський Вознесенський монастир.

Заснований біля 1330 р. печерським пострижеником Діонісієм (згодом єпископом Суздальським і Нижегород-

ським). Розпочав своє існування як печерний. Пізніше печери використовувались як підземне кладовище. Славнозвісний тим, що саме в ньому був складений Лаврентіївський літопис.

Махрищенський Свято-Троїцький монастир.

Знаходиться за 30 км від Троїце-Сергієвої лаври на березі р. Махри, біля м. Олександрова в Росії. Перебував у віданні Троїце-Сергієвої лаври. Заснований близько 1370 р. Стефаном Махрищенським, постриженником Києво-Печерської лаври. Тут поховано і його мощі.

Псково-Печерський Успенський монастир.

За монастирською традицією заснований киево-печерським ченцем Марком після зруйнування Києва Батием. Монастир розпочав своє існування як печерний, але в письмових джерелах печера вперше згадується у 1392 р. Офіційною датою заснування монастиря вважається 1473 р., коли був освячений Успенський собор з приділом Антонія і Феодосія. Під монастирем до нашого часу існують печери, які до сьогодні використовуються як кладовище (загальна кількість поховань близько 10 000 осіб)²⁸.

Жолтиковський Богородичний монастир.

Заснований 1394 р. печерським пострижеником Арсенієм, єпископом. Тверським. В монастирі існувала церква Антонія та Феодосія Печерських, а також церква Успіння Богородиці²⁹.

Авнеський монастир.

Розташований на Вологодщині. Заснований пострижеником Печерського монастиря Стефаном у II половині. XIV ст.

Яхромський Успенський Косьмин монастир.

Розташований на р. Яхромі біля с. Ликова, неподалік від м. Володимира-на-Клязьмі, в Підмосков'ї. Заснований пострижеником Печерського монастиря Косьмою в кінці XV ст.³⁰

Чуркінська Успенсько-Миколаївська Високогорська пустинь.

Розташована за 60 км від м. Астрахані і за 30 км від м. Красний Яр, біля витоку р. Чурки³¹. Заснована в XVII ст. за сприяння Лаври, що підтверджується назвою та наявністю в обителі точної копії Лаврської ікони Успіння.

Іркутський Вознесенський св. Інокентія монастир.
Знаходиться біля м. Иркутська. Заснований постриженником лаври Інокентієм Иркутським в середині XIX ст. Тут похований і ктитор обителі.

Санкт-Петербурзьке подвір'я Печерської лаври.
Засноване в II половині XIX ст. безпосередньо Києво-Печерською лаврою.

Комплекс печерних монастирів на Дону та Осколі (загалом біля 10 монастирів).

Ці печерні монастирі виникли у XVII - XIX ст. під впливом Києво-Печерського і як наслідування йому. Подібно Київському, вони виникали як печерні, а потім деякі з них ставали наземними³². Частина з них була заснована українськими ченцями (які, можливо, мали стосунки з Печерською лаврою), що прийшли на Дон з полковником Дзинковським після розгрому поляками гетьмана Остряниці. Ось деякі з них:

Троїце-Микільський Холковський монастир.

Знаходиться біля с. Холок Чернянського району Білгородської області Росії. Заснований близько 1620 р. печерським ченцем Геласією.

Шатрищегорський Преображенський монастир.

Знаходиться за 15 км від м. Георгію-Деж, Воронізької області Росії. Заснований близько 1652 р.

Успенський Дивногорський монастир, ("Малі Диви").

Знаходиться за декілька кілометрів від Шатрищегорського, вище за течією Дону. Заснований в Україні до 1640 р. На теперішнє місце перемістився близько 1658 р. Засновники - ієромонахи Ксенофонт і Іосаф.

Успенський Дивногорський монастир, ("Великі Диви").

За монастирською традицією - печерна церква, навколо якої виник монастир, була викопана засновниками "Малих Див".

Білогорський Воскресенський монастир.

Знаходиться за 4 кілометри від м. Павловка Воронізької області Росії. Печерний лабіринт започаткований 1796 р. козачкою М.К. Шерстюковою після відвідання ки-

ївських печер. На час офіційного визнання монастиря довжина печер становила 2,2 км (в наш час збереглося близько 800 м).

Селявська пустинь.

Знаходиться на північ від "Малих Див", поблизу слободи Селявної. Заснована у 1851 р. селянином П.П. Курбатовим. В 60-х рр. XIX ст. пустинь була приєднана до "Малих Див", а печерокопачі зараховані до його братії.

Виходячи з вище наведеного списку, можна стверджувати, що протягом усього періоду існування Руської православної церкви на просторах України-Руси тривав інтенсивний процес заснування, зростання та поступального розвитку розгалуженої монастирської культури з усіма притаманними їй культурними, духовними та матеріальними явищами. Цей процес яскраво і плідно позначився на становленні всієї східноєвропейської цивілізації. Монастирі, виникнення яких пов'язане з іменем Києво-Печерської лаври, стали осередками духовності, літератури та мистецтва, а її місіонерська діяльність упродовж восьми століть, займає визначне місце в розвитку вітчизняної культури.

¹ Про це див. Хведченя С.Б. Києво-Печерская лавра: пещеры, легенды, клады. К., 1999. С. 213.

² Дива печер лаврських. К., 1997. С. 13.

³ Повесть временных лет /Памятники литературы Древней Руси. Начало Русской литературы. XI - начало XII века. М. 1978. С. 324.

⁴ Там само. С. 328.

⁵ Житие Феодосия Печерского /Памятники литературы Древней Руси. Начало Русской литературы. XI - начало XII века. М. 1978. С. 340.

⁶ Повесть временных лет... С. 176.

⁷ Е.Е. Голубинский. История Русской церкви. М. 1997. Т. 1. С. 748 - 749.

⁸ Руденок В.Я. Давньоруські монастирі Чернігова в археологічних дослідженнях // Могилянські читання. Матеріали щорічної наукової конференції. Київ. 1999. С. 121 - 126.

⁹ Повесть временных лет... С. 198.

¹⁰ "Житие Феодосия Печерского"... С. 334.

¹¹ Там само. С. 374.

- ¹² Толочко П.П. Тасмниці Київських підземель. К., 1968. С. 63 - 64.
- ¹³ Эртель А.Д. Древнейшие пещеры на Зверинце в Киеве. К., 1913.
- ¹⁴ Преображенский П. Путивльский Молченский, печерский монастырь (Курской губернии). Киев, 1877; Описание Молченской Рождество-Богородицкой общежительной Софрониевой пустыни, находящейся в Курской епархии. СПб., 1846.
- ¹⁵ Головацкий Я. Монастыри Юго-Западной России вообще и Креховский монастырь в частности. / Памятники русской старины в Западных губерниях. / Под. ред. Батюшкова. СПб. 1885. Т. VII.
- ¹⁶ Дятлов В. Монастыри Украинской Православной церкви. С. 70.
- ¹⁷ Барон Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московских делах. СПб., 1908. С. 106.
- ¹⁸ Полное собрание русских летописей. М., 1965. Т. 13. С. 256.
- ¹⁹ Ковалевский А. Успенская Святогорская общежительная пустынь. ЦДДА. Ф. 1814. Об. 1. Л. 3.
- ²⁰ Святогорская Успенская общежитийная пустынь в Харьковской епархии. Одесса, 1896. С. 13 - 14.
- ²¹ Кульжинский Г. Святогорская Успенская общежительная пустынь. Харьков, 1880. С. 10 - 14.
- ²² Багалій Д.І. Історія Слобідської України. СПб., 1918. С. 37.
- ²³ Дятлов В. Вказана праця. С. 23.
- ²⁴ Преображенский П. Путивльский Молченский, печерский монастырь (Курской губернии). К., 1877; Описание Молченской Рождество-Богородицкой общежительной Софрониевской пустыни, находящейся в Курской епархии. СПб., 1846.
- ²⁵ Дятлов В. Вказана праця. С. 30 - 31.
- ²⁶ Там само. С. 25.
- ²⁷ Словарь исторический о святых, прославленных в Российской церкви и о некоторых подвижниках благочестия, местно чтимых. СПб., 1862.
- ²⁸ Псково-Печерский Успенский монастырь. М., 1988.
- ²⁹ Виписки Н.М. Карамзіна зі Степенної книги. / Н.М. Карамзин. История Государства Российского. М., 1993. Т. 5. Примечания к тому. С. 318, 322, 324.
- ³⁰ Словарь исторический о святых... С. 141 - 142.
- ³¹ Полный православный богословский энциклопедический словарь. М., 1992. Т. 1.
- ³² В.И. Плужников. Пещерные монастыри на Дону и Осколе / Памятники русской архитектуры и монументального искусства. Города. Ансамбли. Зодчие. М., 1985. С. 93 - 103.

ХОЛОДНА ЗБРОЯ ЯК СКЛАДОВА КОМПЛЕКСУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ОЗБРОЄННЯ XVII СТ.: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Для армій європейських держав XVII ст. стало продовженням перебудови, яка охопила їх з початку XVI ст. Зміни були довготривалі, комплексні й стосувались всіх елементів, з яких складається армія: озброєння, постачання, військової організації. Змінюється сам характер армії - вона поволі набуває статусу регулярної. Бойові дії стають масштабнішими, головну роль тепер відіграє вогневий бій. Певних змін зазнає і військова думка - стратегія і тактика. Все більшого значення набуває організація системи матеріального забезпечення для великих армій. Відходять у минуле старі уявлення про фортеці, принципи облоги та бойове захисне спорядження. Відбувається перегляд значення різних родів військ, їх перекваліфікація - деякі переозброюються, інші зникають взагалі, а їх місце посідають нові.

У цьому зв'язку українське козацтво зі своїм оригінальним комплексом озброєння, системою військової організації та бойовою тактикою, посідало найпереводніші позиції серед армій Європи. Ще Д. І. Яворницький зазначав, що своїм озброєнням запорізькі козаки переважали навіть армії Західної Європи¹.

На формування історичної своєрідності національної військової справи наклало відбиток особливе геополітичне становище України - між Європою, Кримським ханством та Росією. Це сприяло створенню в країні умов для надбання унікального бойового досвіду, заснування передової військової тактики з використанням найбільш прогресивних на той час видів озброєння.

Українськими та російськими дослідниками проведена велика робота по виявленню, систематизації та вивченню холодної зброї, що побутувала на території України з найдавніших часів. Нагромаджено значний археологічний матеріал, започатковано великий фонд ілюстрацій та світлин.